

МОВНЕ ОЧУДНЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ МАНІПУЛЯТИВНОГО ТВОРЕННЯ «РУСИНСЬКОЇ» МОВИ

У статті розглянуто методи маніпулятивного творення «русинської» мови і показано їхню ефективність експериментальним шляхом. Проаналізовано ставлення до «русинської» мови та трактування поняття «українська мова» серед населення Закарпаття різних вікових та соціальних груп.

Ключові слова: мовна політика, мовне очуднення, мовний симулякр, літературна мова, «русинська» мова, діалект.

У сучасному світі для відстоювання різних політичних, економічних або культурних інтересів використовують цілий спектр напрацьованих технологій в абсолютно різних сферах. Наука, зокрема лінгвістика, також може стати полем для маніпулятивних технологічних операцій, які потім використовують у політичних цілях. Яскравим прикладом є випадок з так званою русинською мовою.

Ідея про окрему «русинську» мову лягла в основу політичного проекту творення русинської нації, який почали активно популяризувати після розвалу СРСР. Цілий ряд науковців, зокрема О. Мишанич, Ю. Бача, І. Ванат, З. Ганудель, Й. Дзєндзелівський, В. Німчук, М. Мушинка, М. Сополига, Ю. Тамаш, П. Чучка, М. Штець та ін.¹ переконливо довели, що жодних наукових підстав виділяти четверту східнослов'янську мову не існує. Автохтонне населення історичного Закарпаття (Закарпатська обл. України, частина Східної Словаччини, частина румунської Мараморощини) у мовному, етнографічному та культурно-історичному аспектах є органічною частиною українського етнокультурного простору.

Оскільки науковими методами ідеологи політичного русинського сепаратизму (неорусинства) не можуть довести протилежне, вони вдаються до псевдонаукових маніпуляцій і намагаються створити штучну мову.

¹ *Мишанич О.* Від карпатських русинів до закарпатських українців. Історико-культурний нарис.— Ужгород, 1991.— 64 с.; *Мишанич О.* Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського сепаратизму.— К., 1999.— 48 с.; *Балега Ю.* Політичне русинство і будівництво української держави.— Ужгород, 2003.— 196 с.; *Бача Ю., Ванат І., Маркусь В. та ін.* «Карпаторусинство»: історія і сучасність.— К., 1994.— 63 с.; *Бача Ю., Ковач А., Швець М.* Чому, коли і як? Запитання і відповіді з історії та культури русинів-українців Чехословаччини.— Ужгород, 2008.— 84 с.; *Чучка П.* Національна свідомість закарпатських українців у ХХ ст.: етнолінгвістичний та культурно-історичний аспекти.— Ужгород, 2005.— 63 с.; *Штець М.* Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження).— Пряшів, 1996.— 252 с.; *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку.*— К., 2013.— 747 с.

К. Нолі та А. Роста виділяють три види штучних мов за їхнім призначенням²: синтезовані мови (Engineered languages), створені з метою експериментів у логіці, філософії чи лінгвістиці (феміністична мова лаадан, даосистська мова токі пона); допоміжні мови (Auxiliary languages) для міжнародного спілкування (волапок, есперанто, інтерлінгва); мистецькі мови (Artistic languages), створені для естетичного задоволення та гумористичного ефекту, таємні та містичні мови (лінгва ігнота, рукопис Войнич, кодекс Серафіні).

Приклад «русинської» мови показує, що класифікацію Нолі-Роста можна доповнити четвертим типом — політично мотивованими штучними мовами, творення яких слугує реалізації політичних завдань.

За походженням штучні мови поділяють на мови апріорі, тобто ті, вокабуляр яких не базується на інших мовах, та мови апостеріорі, які використовують словниковий запас інших мов (есперанто, інтерлінгва).

Політично мотивовані мови належать до штучних мов апостеріорі, оскільки їхні творці беруть за основу фонетику, граматику та вокабуляр певної мови (діалекту або групи діалектів) і прагнуть довести їхню окремішність. До недавно створених штучних політичних слов'янських мов належать, наприклад, чорногорська та боснійська.

Українські говори, на базі яких неорусини намагаються створити «русинську» мову (середньозакарпатський, бойківський, гуцульський та лемківський) відзначаються істотним фонетичним та лексичним різноманіттям і належать до українського діалектного континууму. Їхні ключові ізоглоси не проходять по адміністративному кордону Закарпатської області, а заходять на територію Львівської та Івано-Франківської областей. Загалом цим діалектам притаманні також мовні явища інших говорів південно-західного та північного наріччя української мови, отже, єдиний метод творення окремої мови на підставі цих діалектів — створення ілюзії, або мовного симулякру.

Французький теоретик постмодернізму Ж. Бодріяр визначав термін *симулякр* так: «копія, що немає оригіналу»³. Мовний симулякр — це штучно синтезована мова апостеріорі, яка створює ілюзію окремішності та самотності. Для створення мовного симулякру потрібен відповідний інструментарій, оскільки об'єктивні наукові методи тут не підходять, бо спростовують сам факт його існування.

Російський літературознавець-формаліст В. Шкловський в есе «Мистецтво як прийом» описав поняття очуднення, яке широко використовують у художній літературі, коли звичні буденні речі описують абсолютно по-новому: «Прийом очуднення робить сприйняття важчим і довшим, оскільки процес сприйняття в мистецтві — самоціль і повинен бути якомога довшим; мистецтво — це спосіб переживання творення, а створене в мистецтві не важливе»⁴. Шкловський наводить приклади з творчості Льва Толстого: «Прийом очуднення у Л. Толстого полягає в тому, що він не називає річ її іменем, а описує її так, ніби вперше бачить [...] причому в описі цієї речі він використовує не зрозумілі назви її частин, а називає їх так, як називаються відповідні частини в інших речах».

Мовне очуднення — зміна (викривлення) графіки, маніпулятивне трактування граматичних явищ та вокабулярного наповнення — це інструмент творення мовного симулякру.

² Brown R. Glossopoeia.— <http://www.carolandray.plus.com/Glossopoeia.html>.

³ Baudrillard J. Simulacra and simulation.— Ann Arbor, 1994.— P. 67.

⁴ <http://www.opojaz.ru/manifests/kakpriem.html>.

Технологічні прийоми, які застосовують неорусини для створення ілюзії окремішності «русинської», — яскравий приклад мовного очуднення. За основу вони беруть питоמו український мовний матеріал і подають його як абсолютно окремих і самотній «русинський».

Мовне очуднення неорусини реалізують у двох ключових аспектах.

По-перше, це творення очудненого правопису. Якщо взяти україномовний текст і транслітерувати його латинкою або додати до стандартної абетки кілька нових графем, то створиться візуальна ілюзія іншої мови. Саме таку стратегію і використовують неорусини.

Русинський активіст В. Фединишинець 1990 р. запропонував запровадити в «русинський» мові латинську графіку⁵. Ф. Крайняк, греко-католицький священник з Пряшівщини, у 2009 р. опублікував латинографічний переклад «русинською» мовою «Tetrajevanelije»⁶. Інший неорусинський активіст — М. Кеминь публікував свої літературні твори церковнослов'янським уставом⁷.

Неорусини використовують кілька різних правописів. Кількість літер у їхніх абетках варіює від 34 до 38. По 34 літери нараховують алфавіти пряшівського та лемківського стандартів «русинської» мови, закарпатські автори граматики «Материнський язык: писемница русинського языка»⁸ — М. Алмашій, І. Керча, В. Молнар, С. Попович використовують 35 літер: до української абетки вони додали літери *ё* та *ы*; у проєкті Н. Печори⁹ 36 літер: до українських додаються літери *ы*, *ё* (йо), *ъ* (твердый знак), а також *ѣ*, *ѓ*. І. Петровці, Ю. Чорі, М. Алмаші уживають літери *ѣ*, *Ѥ*, *ѥ*, якими передають на письмі рефлекси етимологічних [o], [e] тощо.

Другий важливий аспект мовного очуднення — створення ілюзії кодифікації мови та корпусного планування. Неорусини видали кілька великих граматик і словників¹⁰. Фаховий рівень цих видань надзвичайно низький. Переважно вони будуються на українському матеріалі, який подають як «русинський»¹¹. Наприклад, у п'ятитомному «Словарі русинського языка» Ю. Чорі¹² на 400 друкованих аркушах 90 % реєстрових слів — питоמו українські, а 10 % — іншомовні запозичення.

⁵ Фединишинець В. Я — русин, мій син — русин // Закарпатська правда. — 1990. — 15 верес.

⁶ Marek M., Joan L. Tetrajevanelije. — Prjašiv, 2009. — S. 555–1050.

⁷ Кеминь М. Руський домъ им. А. Духновича // Общество им. А. Духновича. — Ужгород, 1996. — С. 82.

⁸ Алмашій М., Керча І. Материнський язык: писемница русинського языка. — Ужгород, 1999. — 98 с.

⁹ Печора Н. Русинський язык. 1–3. цвіт. Про русинські школи п'ятьрочної системи народної освіти. — Ужгород, 2013. — С. 12–13.

¹⁰ Плішкова А. Лексикологія і словотворіння русинського языка. Высокошкольський учебник. — Пряшів, 2015. — 193 с.; Magocsi P. R. Русинський язык. — Ороле, 2004. — 482 с.; Сидор Д. Граматика русинського языка для русинів України центральної Європи і Америки. — Ужгород, 2005. — 312 с.; Алмашій М. Орфографично-орфоепічний словар русинського языка. — Ужгород, 2014. — 175 с.; Керча І. Словник русинсько-русський : В 2 т. — Ужгород, 2007. — 1220 с.; Керча І. Словник русько-русинський : В 2 т. — Ужгород, 2012. — 600 с.; Чорі Ю. Фразеологізми русинського языка. — Ужгород, 2014. — Т. 1–2. — 593 с.

¹¹ Німчук В. Кодифікувати нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! // Укр. мова. — 2013. — № 3. — С. 7; Бача Ю. Що являє собою «Русинський словник»? // Дукля. — 1998. — № 3. — С. 80–86; Сабадош І., Чучка П., Белей Л. та ін. Експертна оцінка «Словаря русинського языка» Ю. Чорі. — http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/13476-slovar-rusinskogo-yazyka-yu-chori-naspravdi-yavlyaye-soboyu-slovník-ukrayinskoyi-movi-ekspertna-ocinka.html.

¹² Чорі Ю. Словарь русинського языка. — Ужгород, 2014. — Т. 1–5.

Після мовного очуднення український мовний матеріал можна подавати як мовний симулякр під назвою «русинська мова» і починати реалізовувати статусне планування за допомогою пар-технологій.

Для популяризації концепції про окремішність «русинської» мови неорусини проводять конференції, симпозіуми, фестивалі, активно працюють з мас-медіа, борються за захист «мови» в органах влади тощо.

На переписі населення у 2001 р. русинами ідентифікували себе 10 090 осіб, з них 6724 назвали рідною мовою «русинську», 3115 — українську¹³. «Русинська» мова є в переліку мов, які захищає закон «Про засади державної мовної політики», у медіа-дискурсі термін «русинська мова» часто вживається для означення окремої від української мови.

З метою показати ефективність мовного очуднення ми провели анкетування серед різних вікових та соціальних груп Закарпатської області. Респонденти заповнювали анкети, які склалися з трьох частин. У першій частині було подано 12 цитат, і респонденти повинні були визначити, якою мовою вони написані.

Ці цитати умовно можна поділити на три групи: цитати авторів, яких неорусини вважають представниками «русинськомовної» традиції — О. Духновича та І. Петровця (їхні цитати записано засобами сучасної української літературної графіки, аби перевірити, чи сприйматимуться ці тексти як «русинські» зі стандартною українською графікою), та екзотичні для закарпатців зразки руснацької бешеди з сербської Бачки, латинографічного лемківського перекладу «Tetrajevanhelje» та «русинської» мови з ресурсу Lem. fm. Друга група — цитати з українських авторів (Т. Шевченка, В. Стефаника, І. Франка), графічно очуднені додаванням «русинських» графем, аби перевірити, чи сприйматимуться вони як «русинськомовні», а також зразок підляської говірки, екзотичний для закарпатців. І третя група — з кардинальним графічним очудненням: українська фраза, записана латинкою, словацька та польська фрази — у кириличній транслітерації.

Метою цієї частини анкети було дослідити, як визначають закарпатці мовну належність текстів, які неорусини зараховують до русинськомовних (текст з Lem. fm, латинографічне Tetrajevanhelje, руснацька бешета), а також текстів з різним ступенем маніпулятивного графічного очуднення (як авторів з неорусинського дискурсу, так і українських класиків). Під цитатами не було варіантів відповіді, тому респонденти давали різні визначення.

У другій частині анкети подавався перелік різних слів з літературної норми української мови, а також її діалектів. Респонденти повинні були підкреслити слова, що належать до української мови. Таким чином ми планували визначити, яке уявлення про термін «українська мова» побутує на Закарпатті.

У завершальній частині анкети респондентів просили відповісти на питання: «Що таке русинська мова?». Подавалися такі варіанти: «Окрема східнослов'янська мова»; «Це діалекти української»; «Не знаю»; «Своє визначення».

В опитуванні взяло участь 250 респондентів з усього Закарпаття віком від 16 до 78 років: студенти, працівники держустанов та приватних підприємств, пенсіонери, мешканці міст і сіл. Для визначення тенденцій ми поділили респондентів на дві групи: старша група I (25–78 років) та молодша група II — студенти (16–25 років).

96 % опитаних вказали, що їхня рідна мова — українська, 4 % — російська, угорська. Одна респондентка зазначила, що її рідна мова — «закарпатська». Пе-

¹³ *Льтвю І.* Національний склад населення та його мовні ознаки.— Ужгород, 2003.— С. 62.

реважна більшість респондентів визначила русинську мову як діалекти української (79 %), однак цей показник у групі II істотно нижчий (53 %), ніж у групі I. Відповідь «Не знаю» значно частіша в групі II (17 %) порівняно з групою I (3 %). 30 % студентів групи II вважають, що «русинська» — це окрема мова (пор. у групі I — 18 %). Цей показник доволі високий і свідчить про недоліки початкової та вищої освіти й успішність неорусинських технологій.

Своє визначення «русинської» мови дали 16 % респондентів. Більшість з них заперечує існування окремої «русинської» мови: «Це неіснуюча мова», «Штучний політичний проект», «Говір, поширений на території Західної України з укралпненнями старослов'янців та російською орфографією» тощо. Кілька респондентів навели первісне, автентичне значення русинської мови: «Це мова давньої Київської Русі, яка згодом переродилася в українську мову», «Це мова наших предків» тощо. Деякі респонденти дали досить заплутані визначення: «Група діалектів етнічних слов'ян», «Корінна мова Закарпатського населення», «Це мова, яка поєднала в собі українську і європейські мови», «Група діалектів, якими розмовляють слов'янські народи: серби, хорвати, поляки», «Діалект, яким володіють русини».

Першою графічно очудненою цитатою в анкеті був фрагмент з п'єси «Добродітель превысшает богатство» О. Духновича. Цього автора ідеологи неорусинства вважають батьком «русинства», оскільки він писав архаїчною мовою, пересипаною церковнослов'янськими, і був противником олітературнення живорозмовної мови. Для експерименту цитату О. Духновича було графічно очуднено: її записали засобами сучасної української літературної графіки: «О, Боже мой! Укаж лем, сине, колінка. О, ноженьки мої, аж попухли (цїлуе Федорцеві ноги). Федоре, фе — позирай лем, позирай, як твою дітину скалічили, ци видиш ти!». В оригіналі вона була такою: «О, Боже мой! Укаж лем, сыне, колѣнка; (смотрит). О, ноженькы мои, аж попухли (цѣлуе Федорцеви ногы). Федоре, фе — позирай лем, позирай, як твою дѣтину скалѣчили, ци видиш ты!»

Більшість респондентів визначила мову цитати як українську або її діалект — закарпатський, лемківський (див. табл. 1).

Таблиця 1

О. Духнович «Добродітель превысшает богатство»			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
українська або її діалект	65	61	50
русинська	21	10	15
«закарпатська»	11	6	15
лемківська	—	7	10
немає відповіді	3	2	—
старослов'янська	—	4	—
інші	—	10	10

Чимало опитаних визначили мову цитати як «русинську», «закарпатську» та «лемківську». Це свідчить про розмитість поняття «мова» серед нелінгвістів. Респонденти сприймають мову, діалект та регіональну ідентичність як майже тотожні поняття. Українська мова асоціюється переважно з поняттям літературної мови. Серед інших відповідей були такі: «східнослов'янська», староруська, руська, лужицька, «полтавська».

Друга цитата в анкеті — фрагмент з оповідання Стефаніка «Лесева фамілія», очуднений додаванням «русинської» графемі **ы**: «Льща я із-за такого газды не мала, та й не буду маты! Давай мішок та пропадай. А ні, то будем ті быти, буду ті быти з дїтьмы насеред села! Най буде покаянїе на увесь світ! Давай! ... Устид вам це казати, але здае ми си, що би-м грїх мав, якби-м цего вам не сказав» (див. табл. 2).

Таблиця 2

В. Стефанік «Лесева фамілія»			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
українська або її діалект	39	39	32
русинська	19	16	22
«закарпатська»	14	4	7
немає відповіді	11	14	10
білоруська	3	8	9
російська	—	6	6
старослов'янська	—	5	4
словацька	7	—	—
інші	7	8	12

Завдяки графічному очудненню значно менше респондентів визначили мову цієї цитати як українську або її діалект, ніж це було у випадку з цитатою О. Духновича. Різниця — 15–20 %. Чимало респондентів визначало мову цитати як «русинську» та «закарпатську». У групі II 6 % схарактеризували мову цитати як російську, що свідчить про меншу компетентність молодшого покоління в питаннях російської мови, ніж старшої групи. Ті, хто визначив мову цитати як українську або її діалект, часто зазначали, про який саме діалект ідеться: «івано-франківський», «бойківський», «гуцульський», «міжгірський» тощо. Жоден респондент не вказав покутський діалект, яким і писав Стефанік.

Третя цитата в анкеті — фрагмент з «Марії» Т. Шевченка: «Все упованіє моє на тебе, мбй пресвѣтлѣй раю, на милосердіє твоє, все упованіє моє на тебе, мати, возлагаю». У цитаті багато церковнослов'янїзмів, крім того, її написання очуднене додаванням графем **ѣ** та **ѣ**. Більшість респондентів визначила мову цитати як старослов'янську (див. табл. 3).

Таблиця 3

Т. Шевченко «Марія»			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
старослов'янська	54	49	64
церковна	26	11	10
церковнослов'янська	7	18	9
немає відповіді	7	6	—
українська	3	7	10
інші	3	9	6

Чверть респондентів групи I визначила мову цитати як «церковну», у групі II цей термін також уживається. «Церковна мова» — це розмовне визначення церковнослов'янської мови. Як свідчать результати анкетування, воно досить поширене на Закарпатті.

Завдяки графічному очудненню та архаїзмам тільки незначна кількість респондентів визначила мову цитати як українську. Одна респондентка, учитель української мови та літератури, упізнала цитату. Серед інших визначень мови цитати: російська, «русинська», староукраїнська, староруська.

Четверта цитата в анкеті — з «Вандрівки русина з бідою» І. Франка, з частковим уживанням графеми *и* замість *і* та окремих написанням зворотної частки *ся*: «Изняв русин рукавицю, почухав *ся* в потилицю; Изняв русин клепаню, садить біду, як паню» (див. табл. 4).

Таблиця 4

І. Франко «Вандрівка русина з бідою»			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
українська або її діалект	50	53	47
русинська	44	22	31
немає відповіді	3	13	10
«закарпатська»	—	3	3
інші	3	9	9

Графічне очуднення у цій цитаті — мінімальне. Важливо те, що в тексті вживається етнонім «русин», хоч у Франка воно позначає не представника окремого від українців народу, а радше є архаїчним етнонімом українців. Саме вживання слова «русин» стало результатом такого високого показника визначення мови цитати як русинської.

П'ята цитата в анкеті — з вірша І. Петровця, активіста неорусинського сепаратизму: «Уполудне цвітної неділі. Кой піп службу у церкви кінчав, Склав им навхрест слова свої смілі, И тот хрест им у руки узяв». Для анкетування цю цитату було очуднено і записано згідно з нормами сучасної української літературної графіки: «Уполудне цвітної неділі. Кой піп службу у церкві кінчав, склав им навхрест слова свої смілі, I тот хрест им у руки узяв».

Як і у випадку з цитатою Духновича, очуднення «русинської» цитати засобами української літературної графіки відразу робить її для респондентів більш українською (див. табл. 5).

Таблиця 5

І. Петровці «Співанка за мій хрест»			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
українська або її діалект	65	52	47
русинська	15	13	25
немає відповіді	14	20	16
«закарпатська»	3	5	1
інші	3	6	6

Шоста цитата в анкеті — з «Пропозицій запису пуодляських діалектуов» Ю. Гаврилюка: «Наш старий дуом стояв при широкуй уліці обсаджуной деревами, якіє тею осіенньою порою починалі уже губіті лісте». Цю цитату не було очуднено. Північне наріччя має деякі спільні риси із закарпатськими говорами,

тому ми вирішили перевірити, як закарпатці ідентифікують поліські говори (див. табл. 6).

Таблиця 6

Ю. Гаврилюк «Пропозиції запису пуодляських діалектув»			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
українська або її діалект	26	29	18
північний говір Полісся	7	3	—
білоруська	22	18	18
русинська	3	14	27
немає відповіді	25	22	19
суржик	3	3	8
словацька	3	4	2
українська + білоруська	11	—	—
інші	—	7	8

Поліський говір ідентифікувало менше ніж 10 % респондентів. Ті, хто визначили мову цитати як українську, часто давали помилкові уточнення (хустський діалект, гуцульський, міжгірський, лемківський, тячівський, східний, Луганськ / Донецьк («азіровська мова») тощо). Це зумовлено тим, що закарпатці добре розрізняють тільки рідні діалекти, навіть діалекти із сусідніх районів області для них часто цілком чужі та малозрозумілі. Чимало респондентів визначили мову цитати як білоруську, оскільки північні говори близькі до діалектного континууму білоруської мови.

Сьома цитата — це українська літературна мова, очуднена латинською транслітерацією чеського славіста Й. Їречека, розробленою за часів Австро-Угорської імперії. Запитання «Що мені робити з цими жахливими воріженьками?» у транслітерації має такий вигляд: «Ščo meni robyty z суму žachlyvumu voroženkamu?». Для експерименту спеціально підбрано слова, які характерні тільки для української літературної мови і не тотожні з західнослов'янськими відповідниками (див. табл. 7).

Таблиця 7

Латинографічна транслітерація української мови за проектом Й. Їречека			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
словацька	30	43	34
чеська	29	24	25
польська	3	17	25
українська	21	6	3
«чехословацька»	11	—	3
білоруська	—	2	4
угорська	3	3	—
немає відповіді	—	2	—
інші	3	3	6

Очуднення латинкою зробило українську літературну мову слабовпізнаваною. Тільки 21 % з групи I і 6 % з групи II визначили мову цитати як українську.

Решта респондентів визначала мову цитати як словацьку, чеську, польську, «чехословацьку» та ін.

Восьма цитата в анкеті — з латиноалфавітного «Tetrajevanelija» в перекладі на лемківський діалект отця Ф. Крайняка. Тут графічне очуднення здійснив сам перекладач: «Pot'im sja stalo, že vin perechodyv čerez mista i sela i propovidav dobru novinu o Car'stvi Božim» (див. табл. 8).

Таблиця 8

«Tetrajevanelije», prežyl do rusynčyny o. F. Krajn'ak			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
словацька	47	39	46
чеська	22	29	25
польська	7	17	17
українська	11	4	3
немає відповіді	7	3	—
угорська	3	3	4
старослов'янська	3	1	1
інші	—	3	4

Очуднення Ф. Крайняка мало на меті віддалити «русинську» мову від української і наблизити до словацької. Результат, як показало анкетування, — успішний. Більшість респондентів визначала мову цитати як словацьку, чеську або польську. Однак на Закарпатті майже ніхто не ідентифікує цю мову як «русинську» (серед респондентів тільки 1 %).

Дев'ята фраза в анкеті — транслітерація польської літературної мови засобами української графіки: «Venц poszedłem na spacer i spotkałem koleżankę» (Więc poszedłem na spacer i spotkałem koleżankę) (див. табл. 9).

Таблиця 9

Польська фраза, записана кирилицею			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
польська	65	31	29
словацька	7	14	15
українська	3	13	18
немає відповіді	12	14	13
чеська	7	7	6
білоруська	—	8	4
ромська	—	1	3
лемківська	—	2	3
русинська	—	2	1
інші	3	9	8

Польську краще розпізнало старше покоління (65 %). Це зумовлено тим, що ця група активніше відвідувала Польщу в 90-х роках під час розквіту трансдонної стихійної торгівлі. Ті, хто ідентифікували мову фрази як українську, час-

то давали діалектні уточнення: галицький діалект, львівська мова, лемківський діалект. Серед інших відповідей: угорська, македонська, болгарська, праслов'янська, сербська та ін.

Десята фраза — транслітерація словацької літературної мови засобами української графіки: «Не клам, kde сі стратіл вшетке пенязе?» (Nie klam, kde si stratil peniaze?) (див. табл. 10).

Таблиця 10

Словацька фраза, записана кирилицею			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
словацька	51	18	22
чеська	19	22	15
польська	15	17	17
українська	3	12	10
немає відповіді	3	19	9
білоруська	—	3	4
старослов'янська	3	3	7
русинська	—	2	3
інші	3	4	13

Словацьку також краще розпізнало старше покоління (51 %) з тієї самої причини, що й польську. Ті, хто визначили мову фрази як українську, давали діалектні уточнення: південно-східний діалект, закарпатський діалект тощо. Серед інших відповідей: угорська, румунська, сербська, болгарська, циганська та ін.

Останні дві цитати в анкеті не було очуднено, оскільки вони і так досить екзотичні для мешканців Закарпаття. Одинадцята цитата — фрагмент зі статті, опублікованої на неорусинському ресурсі «Lem.fm», який використовує лемківські говори Польщі та Словаччини (українська графіка, доповнена графемою **ы**): «Резолюція є головно заміряна на порушования людських прав “окупачнов владов” односно кримських Татарів, а так само Українців, котры не суть согласны із політіков сучасных властей Криму» (див. табл. 11).

Таблиця 11

«Русинська» мова «lem.fm»			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
українська або її діалект	22	31	21
немає відповіді	22	14	14
русинська	15	8	8
білоруська	8	19	19
кримськотатарська	—	8	12
російська	—	5	8
суржик	—	5	6
польська	3	4	4
болгарська	7	1	2
інші	23	5	6

Чимало респондентів не змогли визначитися з відповіддю на це питання. Ті, хто таки відповіли, давали досить різні відповіді. Доволі екзотичним визначен-

ням мови цитати є кримськотатарська (8 % група II). Таку відповідь зумовила та сама тенденція, що й у випадку з цитатою Франка. Якщо в цитаті наявне слово «русин», отже, мова — «русинська», якщо є слово «Крим», то мова — кримськотатарська. Ті, хто визначили мову цитати як українську або її діалекти, додавали такі уточнення: «дореволюційна українська мова», «чиста українська мова», лемківський діалект, «кримський» діалект. Серед інших визначень: «східноукраїнська», молдавська мова, давньоруська, румунська тощо.

І остання цитата в анкеті написана руснацькою бешедою, літературною мовою русинів Сербії. Для анкети ми вибрали цитату з есе М. Шанти, руснацького письменника: «Цудзи язык не можеш знац нігда добре док не знаш свой мацерински. И нігда го не будзеш знац так добре як мацерински»¹⁴ (див. табл. 12).

Таблиця 12

М. Шанта «Поради младим писательом»			
Мови	Група I (%)	Група II (%)	Респонденти, що визнають русинську окремою мовою (%)
словацька	37	14	13
білоруська	25	21	17
немає відповіді	7	24	21
польська	14	11	15
українська або її діалект	11	11	14
чеська	3	8	4
русинська	—	4	4
інші	3	7	12

Більшість респондентів групи I визначили мову цитати як словацьку, а в групі II — як білоруську. Серед відповідей на це питання, як і на попереднє, досить високий показник респондентів, які не змогли визначити мову цитати. Тільки 4 % визначили мову як «русинську», хоч ідеологи неорусинства вважають руснацьку бешеду одним з різновидів «русинської» мови. Анкетування показало, що руснацька бешедка зовсім не є впізнаваною на Закарпатті. Серед інших визначень цієї цитати траплялися такі: «чехословацька мова», «прибалтійська мова», болгарська, хорватська, татарська, російська.

У другій частині анкети респонденти мали визначити, які з цих слів належать до української мови: *любов, палачінтовка, роздоріжжя, п'єц, фатьов, ровер, зовиця, кармонадель, брюки, філіжанка, байрак, битанга, лягумінки, фусиклі, мешти, коврик, дальнобойщик, діброва, алдомаш, тремпель, гозиро, стульчик, госінь, марево, полка, жужелка, слідуючий, куонь, вітор, коногонка, удостовіреніє, клопіт, сегіянтко, почтальйон, плай, нанашко, батяр, бринза*. У формулюванні анкетного питання не було поняття «українська літературна мова», однак для респондентів поняття «українська мова» та «українська літературна мова» виявилися майже тотожними (див. табл. 13).

Лише 2 % респондентів написали уточнення, що інші слова також українські і належать до діалектів. Слова *кармонадель, лягумінки* (галицький діалект), *тремпель* (слобожанський діалект), *удостовіреніє* (русизм) не вказав жоден респондент. Деякі діалектизми респонденти сприймають як належні до літературної мови, зокрема галицизми *філіжанка, ровер, батяр, мешти*, карпатський ді-

¹⁴ <http://www.ruskeslovo.com/микола-шанта-младим-писательом.pdf>.

лектизм *плай*, русизми *коврик*, *полка*, *брюки*. Прикметно, що тільки третина респондентів вважає слово *любов* українським. Імовірно, це спричинено тим, що слово має синонім *кохання*, який сприймають як більш літературний.

Таблиця 13

Які з цих слів належать до української мови?					
Слово	Група I (%)	Група II (%)	Слово	Група I (%)	Група II (%)
клопіт	89	74	нанашко	7	11
дїброва	86	83	батьр	4	5
марєво	82	72	жужелка	4	2
роздорїжжя	82	83	сєгїнятко	4	8
любов	64	49	стульчик	4	12
байрак	57	42	п'єц	—	9
бринза	43	64	палачїнтовка	—	8
фїліжанка	36	38	фатьов	—	5
плай	36	25	куонь	—	3
слїдуючий	29	10	фусиклі	—	3
брюки	25	20	алдомаш	—	2
ровер	25	16	битанга	—	2
зовиця	21	17	вітор	—	2
полка	21	8	госїнь	—	2
коврик	18	31	лягумїнки	—	1,5
мешти	14	12	почтальїон	—	1,5
коногонка	11	2	гозиро	—	1
дальнобойщик	7	4			

Проведене анкетування показало, що мовне очуднення — це дієвий інструмент, який можна використовувати для мовних маніпуляцій та творення мовних симулякрів.

Найефективніша мовна маніпуляція — це поєднання очудненої графічної форми з відповідним змістом. (Цитату з Франка про «русина» легше подати як «русинськомовну», цитату про Крим — як кримськотатарськомовну).

За допомогою мовного очуднення можна наближати чи віддаляти мови або створювати ілюзію окремої мови.

Мовці, які не мають відповідної лінгвістичної підготовки, упевнено висловлюють свої мовознавчі судження, керуючись інтуїцією, піддаючись на маніпуляції. Про це свідчить досить низька кількість респондентів, які утрималися від відповіді на маніпулятивні запитання. У групі респондентів, які визначають русинську мову як окрему, їхня кількість ще нижча. Чималий сегмент мовців упевнено оперує псевдолінгвістичними термінами на зразок «чехословацька мова», «прибалтійська мова», «східноукраїнська мова» і т. ін.

Поняття «мови» серед мовців без лінгвістичної освіти досить розмите і часто перетинається з регіональною ідентичністю та діалектами. Мовці не надають цьому питанню настільки великого значення, як мовознавці та політики.

Шкільна освіта, яку отримали всі респонденти, та вища освіта деяких респондентів дають тенденційне уявлення про українську мову як вузький літературний стандарт. Мовці не асоціюють діалектизми з українською мовою, натомість зараховують до неї певні русизми, які закріпилися в узусі.

Таке трактування української мови — це сприятливий ґрунт для творення нових мов на базі українських діалектів, оскільки мовці не ідентифікують їх з літературним варіантом.

Молодше покоління закарпатців має гіршу компетенцію в російській мові і піддатливіше до мовних маніпуляцій.

L. L. BELEY

LINGUISTIC DEFAMILIARIZATION AS AN INSTRUMENT OF MANIPULATIVE CREATION OF THE «RUSYN» LANGUAGE

The article is devoted to the methods of manipulative creation of «Rusyn» language. The effectiveness of the methods has been proven by experiment. The attitude of various groups of population of Zakarapatia region towards «Rusyn» language and notion of «Ukrainian language» has been explored.

Keywords: language policy, language defamiliarization, linguistic simulacrum, literary language, «Rusyn» language, dialect.